

על שם סופו: מיון והסללה, המחיר

מטרת השיעור

בחינה ביקורתית של תהליכי המיון וההערכה הנערכים במערכת החינוך מנקודת מבט של ערכי אחריות חברתית וצדק חברתי.

רציונל

מערכת חינוך מקיימת תהליכי מיון והסללה שמטרתם להתאים בין הלומדים ותחומי הלימוד. ההנחה המניעה תהליכים אלו היא שמבחני המיון יכולים לנבא את הצלחתו של התלמיד בעתיד על בסיס נתוניו בהווה. השאלה המרכזית של השיעור היא: איזו הצדקה קיימת לתהליכי המיון ומי הנפגעים העיקריים מהם?

הדיון מתמקד בממד הערכי של הנושא ולא בפן המקצועי של בחינות המיון ודרכי המיון. הביקורת על מבחני המיון תיסוב סביב השאלות:
- האם באמת אפשר לאבחן את יכולתו של תלמיד ובעקבות כך לנבא את הישגיו בעתיד?
- האם תהליכי המיון אינם אלא נבואה המגשימה את עצמה?

מבנה השיעור

1. מיון בבית הספר – חוויות אישיות 40 דקות
חשיפה למגוון תהליכי מיון הקיימים במערכת החינוך מתוך שיתוף בחוויות אישיות של המשתתפים.
2. למה ממיינים? לימוד בחברותא 60 דקות
לימוד משווה בין שתי סוגיות השוללות הענשת אדם בשל מעשים שיעשה בסוף ימיו, תוך יישום המסקנות על תהליכי המיון הקיימים במערכת החינוך.
3. נבואה המגשימה את עצמה - לימוד מונחה 50 דקות
בחינת הדמיון בין דרכו של אלישע בן אבויה להביא תלמידים לעזוב את בית המדרש לבין ההשפעה של תהליכי מיון על תלמידים.

מהלך השיעור

1. מיון בבית הספר - חוויות אישיות

זמן
40 דקות

חומרים
כרטיסי מילים

פתיחה

המעברים משלב לשלב במערכת החינוך כרוכים בתהליכים של מיון הכוללים מבחני כניסה לבית הספר, מיון להקבצות ועוד. תהליכים אלה מובנים ומוטמעים כל כך עד שנראה שאי אפשר לקיים מערכת חינוכית בלעדיהם. כל אחד מאתנו חווה בחייו תהליך מיון בתוך המערכת החינוכית.

במרכז המעגל מונחים כרטיסים עם מילים הקשורות לתהליכי מיון והסללה בבית ספר. כל אחד בוחר כרטיס שמעלה אצלו חוויה אישית מחיי בית הספר.

הכרטיסים:

יחידות לבגרות	הקבצה ג'
מכונאות רכב	מבחני הדסה
מגמה ביולוגית	מבחן הסקר
חטיבת ביניים	המורה למתמטיקה
המורה לאנגלית	ריאיון אישי
יועצת בית הספר	מגמה מקצועית
אלקטרוניקה	מגמה ריאלית
לימוד תפירה	

שאלות והנחיות לקבוצה

- באיזו חוויה אישית רוצה כל אחד לשתף את הקבוצה על בסיס הכרטיס שבחר?
- לפי איזה עיקרון נעשו אז (ונעשים היום) תהליכי המיון וההסללה בבתי הספר?
- מה משמעות תהליכי המיון לפרט ולחברה?

למנחה

הכרטיסים והסיפורים האישיים מצביעים על הכר הנרחב של אפשרויות המיון במערכת להקבצות ולמסלולים. המהלך המוצע בחלק ו הראשון של השיעור עובר מהחוויה האישית של המשתתפים לנ יסיון להבין כיצד בנויה המערכת כולה. המעבר אינו קל מכיוון שכל אחד צריך לנפות מהסיפור האישי שלו את המעורבות הרגשית ולראות אותו באור אובייקטיבי ככל האפשר.

הקריטריונים המוצהרים למיון הם ההישגים הלימודיים. קיימת התאמה בין תוצאות מבחני המיון שאמורות להעיד על רמת השכלה ובין יכולת הכלכלית חברתית, מעמד ומוצא עדתי. התאמה זו מעמידה את מהימנותן של התוצאות בספק. מחקרים שבדקו את ההפניה למסלולים עיוניים ומקצועיים בעבר מראים שתלמידים מזרחיים הופנו למסלולים מקצועיים גם כאשר יכולת הלמידה שלהם אפשרה לימוד במסלול העיוני.

תהליכי המיון וההסללה עברו שינויים לאורך התפתחותה של מערכת החינוך בארץ. החינוך המקצועי נקרא כיום חינוך טכנולוגי ויש בו מגמות טכנולוגיות עם בגרות מלאה לצד מגמות מקצועיות ללא בגרות מלאה. למרות השינויים לאורך השנים, עדיין חלק מתהליכי המיון מובנים בתוך המערכת וחלקם תלויים במורה מסוים או בבית הספר.

לרבים מתהליכי המיון השלכות משמעותיות, המקנות חשיבות לצמתים שהם מתקיימים בהם. הצמתים המרכזיים למיון תלמידים כיום:

- א. הכניסה לכיתה א - כיום מתפתחות תוכניות הכנה לכיתה א' כבר החל מגן הילדים, המקנות לתלמידים אפשרות כניסה לבתי ספר יוקרתיים.
- ב. המעבר מבית הספר היסודי לחטיבת הביניים (מכיתה ו' לכיתה ז') - עם פתיחת אזורי הרישום (באופן חלקי), הפניית תלמידים לחטיבות יוקרתיות יותר או פחות היא צעד משמעותי מאוד לגבי היכולת העתידית של התלמידים לבחור את בית הספר התיכון שבו ילמדו.
- ג. המעבר מחט יבת הביניים לתיכון (מכיתה ט' לכיתה י') - צומת זה הוא משמעותי ביותר מכיוון שבנקודה זו ייקבע האם התלמיד יסיים את התיכון עם תעודת בגרות המאפשרת לו קבלה ללימודים אקדמיים.
- נוסף לשתי הנקודות המשמעותיות בתהליכי המיון שצוינו לעיל, יש תהליכי מיון נוספים לאורך שנות הלימוד, החל בתכניות לימוד "מותאמות" בשנים הראשונות של בית הספר היסודי, המשך בחלוקה להקבצות וכלה בחלוקה למסלולי לימוד ע"ל פי יחידות לימוד לבגרות.

2. למה ממיינים? - לימוד בחברותא

זמן
60 דקות

חומרים
דפי לימוד

נקרא מקורות על שני הקשרים שונים, המציגים זווית ראייה חדשה על הקריטריונים למיון ולהסללה ועל שאלת היכולת לדעת בהווה את עתידו של אדם.

וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנְּעָר וַיִּקְרָא מְלֶאכֶךָ אֱלֹהִים אֶל הַגֵּר מִן הַשָּׂמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מָה לָּךְ הַגֵּר אֵל תִּירָאִי כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנְּעָר בְּאֲשֶׁר הוּא שָׁם:

בראשית פרק כא, פסוק יז

“באשר הוא שם”

אמר רבי סימון: “קפצו מלאכי השרת לקטרגו”.

אמרו לפניו: “ריבון העולמים אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו באר?”.

אמר להם: “עכשיו מה הוא, צדיק או רשע?”.

אמרו לו: “צדיק”.

אמר להם: “איני דן את האדם אלא בשעתו”.

בראשית רבה, פרשה נג, דיבור המתחיל יז

בן סורר ומורה נידון על שם סופו, ימות זכאי ואל ימות חייב. שמיתתן של רשעים הנאה להן והנאה לעולם.

תניא, רבי יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אמרה תורה, יצא לבית דין ליסקל? אלא, הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב.

... בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב – דרוש וקבל שכר ... אמר רבי שמעון: וכי מפני שאכל זה תרטימר* בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי* אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב – דרוש וקבל שכר.

תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף ע, עמוד א ; דף עב, עמוד א

*תרטימר - מידת משקל גדולה במיוחד

* יין האיטלקי – יין משובח

שאלות והנחיות לקבוצה

- על יסוד מה רצו מלאכי השרת לדון את ישמעאל?
- מדוע נצטוונו להרוג בן סורר ומורה כבר במעשיו הראשונים?
- לדעת ר' שמעון, מדוע אין הצדקה לדון אדם על שם סופו, גם כאשר סוף זה ידוע מראש?

למנחה

המקורות עוסקים בשאלה, האם אפשר והאם צריך לדון אדם בהווה על שם סופו, כלומר על פי עתידו (הידוע או המשוער). המקור הראשון, מספר בראשית, מספר על ישמעאל העומד למות מצמא במדבר. בתשובה לקטרוגם של המלאכים המבקשים להמית את ישמעאל בנימוק שבעתיד יגרום סבל לעם ישראל, עונה הקב"ה ש"איני דן את האדם אלא בשעתו".

המקורות הנוספים עוסקים בבן סורר ומורה, וכאן קיימת מחלוקת בשאלה האם לדון בן סורר ומורה על שם סופו. רבי יוסי הגלילי טוען שבן סורר ומורה נידון על שם סופו, בעוד רבי שמעון טוען שהענשתו של בן סורר ומורה לפני שחטא היא אבסורדית, ומכאן מסקנתו שכל הסוגיה לא נכתבה אלא לשם הלימוד בלבד.

אסיף

במהלך הלימוד בחברותא הכרנו שני סיפורים המעוררים את השאלה, האם ניתן להתייחס לאדם על פי מעשים שיעשה בעתיד ולשפוט אותו בהתאם. ננסה כעת לחלץ מן הסיפורים האלה והעמדות המובעות בהם עקרונות לגבי תהליכי מיון המתקיימים כיום במערכת החינוך.

שאלות והנחיות לקבוצה

- מה ההבדלים בין שני הסיפורים?
- אלו נקודות הקבלה אפשר למצוא בין המקורות שלמדנו לבין תהליכים של מיון והסללת תלמידים במערכת החינוך?

למנחה

שני הטקסטים דנים בהתנהגותם של ישמעאל והבן הסורר. ההבדל בין הסיפורים הוא המצב שבו נמצאות שתי הדמויות בזמן שמבקשים להעניש אותן. ישמעאל מוגדר כצדיק על ידי המלאכים והקב"ה, בעוד בן סורר ומורה כבר עלה על מסלול המוגדר כ תחילתו של כ ישלון. ולמרות ההבדל הזה, בסופו של דבר גם הקב"ה וגם רבי שמעון מסרבים לדון אדם על שם סופו.

ההקבלה בין הסיפורים לנושא המיון היא בשאלה, האם אפשר לדון אדם בהווה על פי העתיד המשוער הצפוי לו. בהקשרים אנושיים, לא רק שאיננו יכולים לדעת בוודאות את עתידו של אדם, אלא שאנחנו עלולים לחסום את בחירתו לעצב את עתידו על ידי מעשים שאנחנו עושים בהווה. מיון והסללה הם מסוג המעשים האלה, הגוזרים דינו של תלמיד לשבט או לחסד.

המהלך המוצע כאן ללימוד שני הטקסטים עשוי להוביל להנחה שיש חפיפה בין יכולת לימודית להתנהגות מקובלת וראויה, ואין הכוונה לכך. במהלך זה ביקשנו לחלץ מתוך הטקסט את הערך ש"אין לדון אדם על שם סופו" ביחס לסופם "הידוע מראש".

3. נבואה המגשימה את עצמה - לימוד מונחה

זמן
50 דקות

חומרים
דפי לימוד

מצב שבו אדם נידון על שם סופו הוא במקרים רבים מצב של נבואה המגשימה את עצמה, ובכך הנזק שבו: האדם הנידון על שם סופו מפנים את המבט החיצוני ומתאים את התנהגותו ומעשיו לתדמית שהודבקה לו.

נקרא כעת מקור שבו מורה "יודע" מראש מה יהיו תלמידיו בעתיד:

אַחַר הַצִּיץ וְקִיצֵץ בְּנִטְיָעוֹת. מִיְהוּ אַחַר? אֵלִישַׁע בֶּן אֲבוּיָה שֶׁהִיָּה הוֹרֵג גְּדוּלֵי תוֹרָה. אִמְרוּ, כָּל תַּלְמִיד שֶׁהוּא מְצַלִּיחַ בְּתוֹרָה הִיָּה הוֹרֵגוֹ. וְלֹא עוֹד, אֲלֵא הִיָּה נִכְנָס לְבֵית הַמְדַרְשׁ וְהִיָּה רוֹאֵה תַלְמִידִים יוֹשְׁבֵינָם לְפָנָיו רַבִּין, וְהִיָּה אוֹמֵר: מַה אֵלֵה יוֹשְׁבֵינָם כֵּאֲנִי? אִמְנוֹתוֹ שֶׁל זֶה בְּנָאִי, אִמְנוֹתוֹ שֶׁל זֶה נִגְרַם, אִמְנוֹתוֹ שֶׁל זֶה צַיִד, אִמְנוֹתוֹ שֶׁל זֶה חַיִּיט.

שאלות והנחיות לקבוצה

- האם בהכרח היו הופכים התלמידים לנגר, צייד, חייט וכו'?

כיוון ששמעו כך היו עוזבים את הלימוד. עליו הכתוב אומר: "אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לְחַטֵּיא אֶת בִּשְׂרָךְךָ" וגומר (קהלת ה, ה) שחֵיבֵל מַעֲשֵׂה יָדָיו שֶׁל אוֹתוֹ הָאִישׁ.

תרגום לתלמוד ירושלמי, מסכת חגיגה, פרק ב, דף עז, טור ב/ה"א

שאלות והנחיות לקבוצה

- מדוע עזבו התלמידים את בית המדרש?
- כיצד אפשר להבין את האמירה שאלישע בן אבויה "היה הורג גדולי תורה"?

אלישע בן אבויה

תלמיד חכם. אחד מהתנאים מן התקופה שאחרי חורבן בית שני. הפך לאפיקורס ולכופר מתריס. הגמרא מכנה אותו "אחר". היה אחד מארבעה שנכנסו לפרד"ס ו"קיצץ בנטיעות". רבי מאיר נשאר תלמידו גם לאחר שהפך לכופר.

למנחה

את המקור על אלישע בן אבויה נלמד בחלקים ולא ברצף אחד, כל חלק מלווה בשאלות.

בתלמוד הירושלמי מסופר על מעשיו של אלישע בן אבויה שהיה הורג תלמידי חכמים וגורם לתלמידים לעזוב את בית המדרש. האם באמת הרג תלמידי חכמים? הפירוש שלנו הולך בכיוון של הריגה מטפורית. "אחר" נכנס לבית המדרש ומודיע לתלמידים שיעודם להיות בעלי מקצוע ולא תלמידי חכמים וגורם להם להאמין לו ולעזוב את בית המדרש. גם זו דרך "להרוג" תלמידי חכמים, כלומר ליצור מצב שבו אין דור המשך לתלמידי חכמים, כיוון שכולם עוזבים את בית המדרש (או "מועזבים").

הדרך שנוקט אלישע בין אבויה לגרום לתלמידים לעזוב את בית המדרש מעלה מחשבות לגבי דרכי המיון וההסללה הקיימים במערכת החינוך. מערכת המחליטה עבור תלמידיה כבר בגיל 13 איזה תחום ילמדו ובאיזה סוג של מקצועות יעסקו כמבוגרים עושה מעשה דומה לזה של "אחר".

מהסוציולוגיה והפסיכולוגיה אנו מכירים את התופעה של "נבואה המגשימה את עצמה", הקרויה גם "אפקט פיגמליון". משמעותה של תופעה זו היא חיזוי מוטעה המעורר התנהגות חדשה, ו היא בתורה גורמת לתפיסה המוטעית הראשונית להתגשם. התופעה קרויה על שם פיגמליון, שהיה נסיך במיתולוגיה היוונית רצה וביקש פסל של האישה האידיאלית. לאחר שבנה את הפסל התאהב בו; אמונתו ואהבתו היו כה חזקות שהפכו את הפסל לאישה אמתית.

סיכום

במהלך השיעור נחשפנו לבעייתיות הקיימת בתהליכי המיון וההסללה במערכת החינוך, משני היבטים: האחד, אי-הצדק שיש בשיפוט של אדם בתחילת דרכו על בסיס עתידו הידוע או המשוער; השני, ההשלכות שיש לעצם הניבוי על הדרך שבה יבחר התלמיד. יישומם של ערכי השוויון והאחריות החברתית, שאנחנו מציעים כ"קריטריונים" חלופיים, הוא קשה מאד, הן בשל תפיסה נורמטיבית המעמידה את המיון והמדידה במקום גבוה בחינוך, הן בשל החפיפה הקיימת בין חוסר יכולת לימודית לבין קשיים הנובעים ממעמד חברתי כלכלי. במצב זה, האמונה ביכולתו של הילד יכולה להתחיל בבית, ומן הבית להקרין על בית הספר והמורים.

למה ממיינים? - לימוד בחברותא

וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת קוֹל הַנֶּעֱר וַיִּקְרָא מֵלֶאךָ אֱלֹהִים אֶל הַגֵּר מִן הַשָּׂמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה לָּךְ הַגֵּר אֵל תִּירָאִי כִּי שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל קוֹל הַנֶּעֱר בְּאֲשֶׁר הוּא שֵׁם:

בראשית פרק כא, פסוק יז

”באשר הוא שם”

אמר רבי סימון: ”קפצו מלאכי השרת לקטרגו”. אמרו לפניו: ”ריבון העולמים אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו באר?”.

אמר להם: ”עכשיו מה הוא, צדיק או רשע?”.

אמרו לו: ”צדיק”.

אמר להם: ”איני דן את האדם אלא בשעתו”.

בראשית רבה, פרשה נג, דיבור המתחיל יד

בן סורר ומורה נידון על שם סופו, ימות זכאי ואל ימות חייב. שמיתתן של רשעים הנאה להן והנאה לעולם.

תניא, רבי יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי, אמרה תורה, יצא לבית דין ליסקל? אלא, הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת דרכים ומלסטם את הבריות. אמרה תורה: ימות זכאי ואל ימות חייב.

...

בן סורר ומורה לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכר ... אמר רבי שמעון: וכי מפני שאכל זה תרטימר* בשר ושתה חצי לוג יין האיטלקי* אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות, ולמה נכתב - דרוש וקבל שכר.

תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף ע, עמוד א; דף עב, עמוד א

*תרטימר - מידת משקל גדולה במיוחד

* יין האיטלקי - יין משובח

ישמעאל:

• על יסוד מה רצו מלאכי השרת לדון את ישמעאל?

בן סורר ומורה:

- מדוע נצטוונו להרוג בן סורר ומורה כבר במעשיו הראשונים?
- לדעת רבי שמעון, מדוע אין הצדקה לדון אדם על שם סופו למרות שזה סוף ידוע מראש?

נבואה המגשימה את עצמה

אָחַר הַצִּיץ וְקִיצָץ בְּנִטְיָעוֹת. מִיְהוּ אַחַר? אֲלִישַׁע בֶּן אֲבוּיָה שֶׁהִיא הוֹרֵג גְּדוּלֵי תוֹרָה. אֲמָרוּ, כֹּל תַּלְמִיד שֶׁהוּא מְצַלִּיחַ בַּתּוֹרָה הִיא הוֹרֵגוֹ. וְלֹא עוֹד, אֲלֵא הִיא נִכְנָס לְבֵית הַמְדַרְשׁ וְהִיא רוֹאָה תַלְמִידִים יוֹשְׁבֵינָ לְפָנָי רַבֵּן, וְהִיא אֹמֵר: מַה אֱלֹה יוֹשְׁבֵינָ כַּאֲן? אֲמָנוֹתוֹ שֶׁל זֶה בְּנָאִי, אֲמָנוֹתוֹ שֶׁל זֶה נֶגֶר, אֲמָנוֹתוֹ שֶׁל זֶה צִיד, אֲמָנוֹתוֹ שֶׁל זֶה חֵיט.

כִּיּוֹן שֶׁשָׁמְעוּ כֵּךְ הָיוּ עוֹזְבִים אֶת הַלִּמּוּד. עֲלִיו הַכְּתוּב אֹמֵר: "אֵל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לְחֹטֵיא אֶת פִּשְׁעֶךָ" וְגוֹמֵר (קְהֵלֵת ה, ה) שְׁחִיבֵל מַעֲשֵׂה יָדָיו שֶׁל אוֹתוֹ הָאִישׁ.

תרגום לתלמוד ירושלמי, מסכת חגיגה, פרק ב, דף עז, טור ב/ה"א

אלישע בן אבויה

תלמיד חכם. אחד מהתנאים מן התקופה שאחרי חורבן בית שני. הפך לאפיקורס ולכופר מתריס. הגמרא מכנה אותו "אחר". היה אחד מארבעה שנכנסו לפרד"ס ונפגע. רבי מאיר נשאר תלמידו גם לאחר שהפך לכופר.